

SPELEN OP HET GEHOOR

PETER SIEBESMA

SPELEN OP HET GEHOOR

begeleiden, harmoniseren, improviseren

op piano, keyboard en orgel

*Met dank aan Anja, Harmen en Reitze
voor de inhoudelijke en redactionele feedback*

Colofon

Peter Siebesma
ISBN 9789403662961

INHOUD

INTRO	7
1. SPELEN OP HET GEHOOR	13
Persoonlijke noot	20
2. MENTALE TRAINING	29
Persoonlijke noot	36
3. MOGELIJKHEDEN GENOEG	43
4. KLAVIER EN MELODIE	51
Persoonlijke noot	56
Studieblok Melodie	66
5. HARMONIE	71
Persoonlijke noot	78
Persoonlijke noot	88
Studieblok Harmonie	98
6. IMPROVISEREN	105
Persoonlijke noot	112
Studieblok Improviseren	122
7. TERUG NAAR DE BRON	129
Persoonlijke noot	136
Tot besluit	145
Bijlage. Wat je in ieder geval over noten moet weten	147
Literatuur	151

INTRODUCTIE

VRIJ SPEL

Dit boek gaat over spelen op het gehoor. Zonder notenschrift een lied begeleiden, meerstemmig spelen en improviseren. Spelen op een klavierinstrument zoals een piano, orgel of keyboard. Spelen zonder notenschrift is een muzikaal avontuur voor mensen die al een instrument bespelen, maar ook voor iedereen zonder speelervaring. Natuurlijk heeft de geoefende speler een voorsprong. Iemand die al van noten speelt weet meer over vingerzetting, aanslag en spelen van verschillende noten tegelijk. Maar dat wil niet zeggen dat je dan ook gemakkelijk op het gehoor kunt spelen. Een melodietje gaat misschien nog wel, maar harmoniseren of improviseren lukt niet zomaar. Zelfs voor gevorderde studenten aan het conservatorium is het vaak een knap lastige opgave.

Dit boek beschrijft hoe je spelen op het gehoor zelf kunt ontwikkelen. Het vraagt een heel andere aanpak dan spelen van noten. Natuurlijk is enige notenkennis wel van belang. Om bijvoorbeeld een lied meerstemmig te kunnen spelen, is het nodig om in ieder geval de eenstemmige melodie op noten voor je te hebben. Dat hoeft niet persé wanneer je het liedje al kent. Maar in de praktijk gaat het ook vaak om liedjes die je nog nooit gehoord hebt. Dan kan iemand het jou wel voorzingen of voorspelen, maar het is natuurlijk handiger wanneer jij de melodie zelf kunt aflezen en spelen. Op het gehoor spelen betekent dan: een eenstemmig genoteerd liedje op orgel of piano zelf vertalen in een meerstemmige zetting, het liedje kunnen begeleiden en erop improviseren. En ook als je zelf een melodie bedenkt, is het handig dat je die in notenschrift kunt noteren. Dit om het beter te onthouden en het aan anderen te laten zien. Wanneer je alleen van noten speelt, leer je welke toets je moet indrukken bij welke noot. Het is de vertaling van waarneming naar spelen. Daarbij is de kans groot dat het muzikaal gehoor weinig aanbod komt. Spelen zonder noten doet daar juist een sterk beroep op. In de tijd dat ik jong was begon iedere piano- of orgelleerling meteen met noten spelen. Aan spelen op het gehoor werd geen aandacht besteed. De docent vond het ook niet goed voor je technische ontwikkeling. Je leerde er verkeerde dingen mee, zoals een verkeerde vingerzetting. Tegenwoordig wordt voorafgaand aan en naast het leren spelen van noten ook vaak het vrij spelen aangemoedigd. Het bevordert de muzikale fantasie en je leert je muzikaal gehoor beter ontwikkelen, zo luidt nu het oordeel van muziekdocenten.

Heel veel bespelers van toetsinstrumenten kunnen profiteren van het spelen op het gehoor. Niet alleen de mensen die klassiek georiënteerd zijn, maar daarnaast ook de grote groep mensen die in de lichte muziek actief is, in popmuziek, jazz, volksmuziek, musical, chansons, cabaret en andere muziekstijlen. Het vrij kunnen omgaan met melodieën, akkoordenschema's en jezelf of anderen kunnen begeleiden is dan minstens zo belangrijk dan van noten spelen. Vaak vindt een ieder wel z'n weg en hij of zij leert al spelend en speelt al lerend. Maar vaker nog lukt het niet en wordt het bijtje er maar weer bij neergegooid. Dit boek wil dit laatste voorkomen en bespelers van toetsinstrumenten ondersteunen bij het ontwikkelen van muzikale vaardigheden op het gehoor. Mijn uitgangspunt daarbij is, dat tips en trucs aanleren niet echt helpt. Om goed op het gehoor te leren spelen moet je ook kennis van en inzicht in de structuur van de muziek ontwikkelen. Dit laatste komt in relatie tot het vrij kunnen spelen uitvoerig in dit boek aan bod. Spelen op het gehoor als muzikaal avontuur komt zo voor iedereen die zich erin wil verdiepen binnen handbereik.

In het boek zijn drie korte *studieblokken* opgenomen: het studieblok melodie, harmonie en improviseren. Als afwisseling heb ik in de tekst af en toe een *persoonlijke noot* opgenomen, waarin ik iets laat zien van eigen muzikale ervaringen.

EEN VOORUITBLIK

Mijn persoonlijke opvatting over spelen op het gehoor:

1. Iedereen kan op het gehoor leren spelen. De één zal er meer resultaten mee bereiken dan de ander. Dat heeft niet alleen met muzikaliteit te maken, maar ook met beschikbare tijd, energie en doorzettingsvermogen.
2. Inzicht in de opbouw van muziek is belangrijk om op gehoor te leren spelen. Je kunt er ook voor kiezen om met behulp van wat tips en trucs aan de slag te gaan. In dit boek kies ik hier niet voor. Kennis over en inzicht in de muziek leggen naar mijn overtuiging een veel betere basis om spelen zonder noten echt goed te ontwikkelen.

3. De drie studieblokken zijn bedoeld voor iedereen die na lezing van het boek met studeren wil gaan beginnen of daar inmiddels al mee bezig is.

In dit boek kom je het volgende allemaal tegen:

o Muziek heeft een bijzondere kracht. Die onderga je al bij het luisteren naar muziek. Als je zelf muziek speelt, werkt die kracht nog sterker. Wanneer je daarbij ook nog eens op het gehoor je eigen muzikale ideeën kunt uitdrukken, profiteer je er driedubbel van.

o Muziek op het gehoor spelen geeft je voor je mentale en fysieke gezondheid ook nog eens een drievoudige stimulans. We gaan uitgebreid in op deze gezondheidsbevorderende eigenschappen.

o Je krijgt al lezend inzicht in de methode van uit het hoofd spelen. Het sluit aan op een natuurlijk ontwikkelingsproces, te vergelijken met de wijze waarop spraak zich bij kinderen ontwikkelt. Om zelf een bewerking van een lied te maken is het handig wanneer je wel een eenstemmig genoteerd lied van notenschrift kunt lezen. We beschrijven in een bijlage kort hoe je dit kunt aanleren. Voor de meeste lezers is dat waarschijnlijk al gesneden koek.

o Hoe werkt dat ingewikkelde klavier met vaak maar liefst 88 toetsen? Uiteindelijk draait het allemaal maar om één en hetzelfde octaaf. Alle muziek zit in één octaaf besloten. Begrijp je hoe dat octaaf in elkaar zit, dan begrijp je de werking van het hele klavier.

o Vanuit kennis over het octaaf leer je om een melodie uit het hoofd te spelen. Daarin draait het om toonafstanden, intervallen. Hoe zing of speel je de juiste tonen? Door goed luisteren, veel doen en veel oefenen. Maar het gaat sneller en beter vanuit inzicht in de innerlijke structuur van de muziek.

o Wat is een toonladder? Wat zijn de onderlinge toonafstanden? En wat is een toonsoort? Kun je het do-re-mi altijd op elke toon beginnen? Deze kennis heb je echt nodig om een melodie goed uit het hoofd te kunnen spelen. Want waar moet je bijvoorbeeld beginnen op het klavier? Je leert wegwijs om op het klavier een melodie te spelen, op de juiste plaats te beginnen en de juiste toonhoogte te vinden.

o Meerstemmig spelen doe je met akkoorden. Je leert hoe je akkoorden op verschillende manieren kunt spelen en hoe er bij elk

liedje in ieder geval drie akkoorden nodig zijn om het van een mooie harmonie te kunnen voorzien. Harmoniseren doe je altijd in een bepaalde toonaard. Het do-re-mi kun je op de c beginnen, maar ook op andere noten. Daarvoor moet je dan wel de zwarte toetsen gebruiken. Hoe doe je dat? We gaan verder in op akkoorden als drieklank en als vierklank. Kortom: we gaan de harmonie grondig verkennen. Dat is nodig om een eigen meerstemmige bewerking te kunnen maken.

o Meerstemmig uit het hoofd spelen kun je op verschillende manieren doen. Soms heb je aan akkoorden genoeg zonder melodie, dan ga je je toeleggen op het *begeleiden*. Je kunt dan jezelf begeleiden, of iemand anders, een instrumentaal of vocaal solist. Maar je kunt je ook richten op het meerstemmig spelen van een lied, dus mét melodie. Om dit *harmoniseren* goed te leren is het belangrijk om de vier hoofdrolspelers van de harmonie goed te leren kennen: sopraan, alt, tenor en bas. Net als in een koor.

o We gaan dieper in op het improviseren. Dat is gebruik maken van vrije vormen maar ook 'vrijheid door beperking'. Wat is het verschil? Welke beperkingen geven juist nieuwe mogelijkheden? We beschrijven het belang van een duidelijk thema voor je improvisatie en voor een heldere opbouw en structuur.

o De manier waarop toetsinstrumenten zich door de eeuwen heen hebben ontwikkeld lijkt precies op de route die wij in dit boek volgen om op het gehoor te leren spelen. Ook in de manier waarop de meerstemmigheid zich in de muziek heeft ontwikkeld herken je de stappen in onze aanpak. Daarom is het de moeite waard om dit stukje geschiedenis te verkennen.

DE VERBEELDING EEN HANDJE HELPEN

Als je goed op het gehoor wilt leren spelen draait het uiteindelijk maar om één vraag: zeg mij nou maar gewoon hoe het moet! In een boek kun je dat uitleggen met behulp van woorden. In de praktijk kun je gaan studeren met de oefeningen in dit boek. Maar uiteindelijk moet je het toch allemaal zelf doen.

Bij het geven van aanwijzingen kun je ook afbeeldingen, tekeningen en schilderijen gebruiken. Dat kan af en toe verhelderend werken.

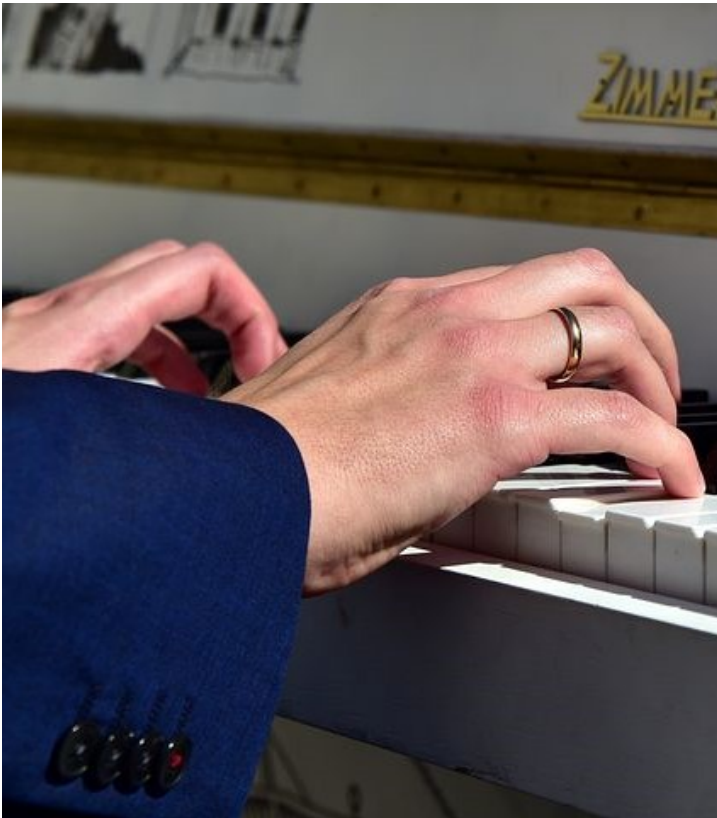
Met woorden benader je uit het hoofd spelen misschien wel eens te rationeel. Vanuit beelden kun je de dingen ook gevoelsmatig uitdrukken. Zelf denk ik vaak met behulp van beelden, ook tijdens het musiceren zelf. Door te vertellen over de beelden die ik zelf gebruik, kan ik nog beter overbrengen hoe vrij spel kan worden aangeleerd.

Om een melodie op het gehoor te kunnen spelen is het belangrijk om de afstanden tussen tonen goed te horen en *te zien*. Dit laatste klinkt wat vreemd. Toch heeft onze verbeelding geen grenzen. Toonafstanden moet je natuurlijk horen, maar het helpt als je ze ook voor jezelf zichtbaar kunt maken. Zo maak ik veel gebruik van de toonafstanden c-e-g-c en weer terug. Het is als een bruggetje dat je op- en weer afgaat. Zo'n beeld helpt je echt om toonafstanden beter te kunnen horen.

Ook harmonie –meerdere tonen die samen klinken- kun je horen én zien. Het helpt om de innerlijke structuur van muziek te begrijpen. In dit boek kom je meerdere voorbeelden van deze verbeelding tegen die op het gehoor spelen ondersteunen.

1.

SPELEN OP HET GEHOOR

HET GROTE VERSCHIL

In deze eerste paragraaf van hoofdstuk I vallen we meteen met de muzikale deur in huis. Het grote verschil tussen het spelen op gehoor en spelen vanaf notenschrift heeft alles te maken met innerlijk horen. En dat is een groot verschil. De route van *notenschrift* naar het bespelen van het klavier is een visuele: na het kijken en 'lezen' van de noten volgt meteen het indrukken van de toetsen. De route van *spelen op het gehoor* gaat heel anders. Die begint bij de verbeelding, het horen van de muziek in je hoofd. Dat innerlijk horen wordt meteen omgezet in het klavierspel. Zonder noten spelen is dus eigenlijk: wat er in je hoofd zit naar buiten laten komen en meteen vertalen naar gespeelde klank. Natuurlijk hebben beide routes ook iets gemeenschappelijks. In beide gevallen wordt bij het musiceren het gehoor ingeschakeld: je hoort immers wat je speelt. Maar het grote verschil is dat spelen op het gehoor met dat luisteren begint; bij het spelen vanaf notenschrift komt het gehoor later in actie. Het verklaart ook waarom je met het spelen vanaf noten de kans loopt, dat het gehoor een minder grote rol speelt en dat innerlijk gehoor zelfs helemaal niet aan bod komt. Daarom komt het regelmatig voor, dat ervaren bespelers van een klavierinstrument vaak niet zonder noten kunnen spelen. Zonder hun notenschrift komt er weinig of niets muzikaals uit hun handen.

VAN NOTEN SPELEN BEGINT BIJ KIJKEN
OP HET GEHOOR SPELEN BEGINT BIJ INNERLIJK HOREN

Hoe gaat dat spelen vanuit innerlijk gehoor eigenlijk in z'n werk? Dat is heel eenvoudig uit te leggen. In ons hoofd hebben we heel wat liedjes met tekst en melodie opgeslagen. Het enige wat je hoeft te doen is denken aan het liedje en de melodie en woorden komen meteen. Het is verbazingwekkend hoe kleine kinderen dit vermogen al vroeg ontwikkelen. Ze leren liedjes en zijn al meteen in staat om samen in de peutergroep of alleen dat liedje te zingen. Het muzikale geheugen ontwikkelt zich razendsnel en als volwassenen hebben wij in de loop der jaren een hele databank verzameld. Soms zijn liedjes van jaren geleden nog zo op te roepen, soms moeten ze weer eerst even worden afgestoft.

Om een bekend liedje uit het hoofd te spelen vertaal je dus de klanken die je van binnen hoort in muziek. Maar we kunnen ook onze eigen woorden, verhalen en liedjes maken. We kunnen fantaseren, verbeelden en creëren. Om eigen liedjes te spelen gaan we 'naar binnen' om vervolgens die eigen muziek direct op het klavier te spelen.

Kortom: wij zijn in staat om muziek die we ooit leerden weer terug te halen én we kunnen in onszelf ook onze eigen klanken en muziek maken. Iedereen kan dit. Maar je moet wel gestimuleerd worden om deze mogelijkheid te gebruiken. Met spelen vanaf notenschrift wordt innerlijk gehoor vaak te weinig gestimuleerd. Muziekpedagogen benadrukken daarom, dat het muziekonderwijs bij kinderen vóór alles dit innerlijk gehoor moet aanspreken. Wanneer muziek maken zó wordt aangeleerd, kan ook het spelen vanaf noten geleidelijk aan worden geïntroduceerd. Je hebt dan een grotere kans, dat het innerlijk gehoor ook bij spelen vanaf noten actief blijft. Wie echter nooit heeft geleerd om dit innerlijk horen bij het spel te betrekken, zal het later niet meer zo makkelijk kunnen aanleren. Maar het kan wel. Het begint met het besef, dat het hier om een andere muzikale route gaat. Vanuit dat besef ben je ook beter gemotiveerd om zonder noten spelen als nieuwe uitdaging aan te gaan. Dat doe je stap voor stap. Dit boek wil daarbij helpen. Het spelen vanaf notenschrift hoeft je er niet om te laten. Maar je zult merken, dat uit het hoofd spelen verrijkend is. Het voegt een nieuwe manier van spelen toe én het verrijkt ook het spelen vanaf notenschrift. Persoonlijk gevoel en emotie kunnen hierdoor een grotere rol gaan spelen. Het spelen op piano, keyboard of orgel zal zo aan muzikale kwaliteit winnen. Zeker weten!

INNERLIJK GEHOOR EN LUISTEREN

Het innerlijk gehoor begint dus met luisteren. Wat je hoort dat sla je op: klanken, muziek, liedjes. En al die muzikale indrukken kun je later weer reproduceren. Als je een bekend liedje gaat zingen, doet het innerlijk gehoor zijn werk. Je luistert als het ware naar wat er zich in je hoofd 'afspeelt'. Maar je leert ook om met behulp van al die muzikale luisterervaringen je eigen klanken en muziek te maken. Daarom is het in de ontwikkeling van kinderen zo belangrijk dat ze

luisterervaring opdoen. Veel samen zingen, muziek maken en zo zelf vanuit dat innerlijk horen tot vrij spel te komen.

Als ik aan mijn kleinzoon van nog geen drie jaar vraag of hij het liedje van de politie wil zingen, dan begin hij vrijwel meteen en zingt het liedje helemaal uit. Vol overtuiging. Wat hij doet is het liedje zingen vanuit zijn innerlijk gehoor. Hij heeft het ooit van zijn moeder geleerd of op de dagopvang. En hij hoeft de titel maar te horen, of hij weet in zijn hoofd het liedje snel te vinden om het vervolgens na te zingen.

Vaak wordt over luisteren gesproken alsof het niet zoveel voorstelt: 'Ik kan zelf niet spelen of zingen, ik luister er alleen maar naar'. Daarbij wordt vergeten dat muziek maken met luisteren begint. Zonder luisteren is er helemaal geen muziek. Hoe komt een componist immers aan zijn prachtige melodieën? Omdat hij ze hoort: in zichzelf. De muziek ontstaat *in het hoofd* van mensen, wordt daar als het ware voor het eerst gecreëerd. Dan speelt de componist deze nieuwe muziek *uit het hoofd* om het vervolgens aan het papier toe te vertrouwen. Gewoon om de melodie vast te leggen en verder uit te kunnen werken. Maar dat in notenschrift vastgelegde muziekstuk, dat begon eerst 'gewoon' ... met luisteren.

Als je leert om zonder noten te spelen, dan leer je om extra gebruik te maken van je muzikale verbeeldingskracht. *Dat is precies wat we met het 'innerlijk gehoor' bedoelen. Door op het gehoor te leren spelen wordt dat muzikaal gehoor steeds beter ontwikkeld. En hoe beter dat innerlijk gehoor zich ontwikkelt, hoe makkelijker spelen zonder noten wordt.*

Geleidelijk aan ga je steeds meer eigen klanken maken en nieuwe klankcombinaties. Zelf harmoniseren en improviseren is actief bouwen met klanken. Daarbij gebruik je ook de indrukken die je ooit opdeed: muziek van anderen. Om zelf muziek te maken is het daarom ook belangrijk om goed naar muziek te luisteren. Hoe doe je dat? Hoe luister jij naar muziek? Wat hoor je wel en wat hoor je niet?

DOOR LUISTEREN LEER JE MUZIEK TE ORDENEN
ORDENEN IS NODIG OM ZELF MUZIEK OP TE BOUWEN